

Lingvistica românească de exil: o perspectivă diacronică

Monica COCA

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

monicabilauca@yahoo.com

Abstract: The aim of the present paper is to reconstruct the picture of Romanian linguistics in exile through the exploration of various factors, such as motivation, circumstances, cultural activities, and particularly the manner in which Romanian linguists were received abroad and in their home country. Our analysis is not a mere restitution of history. Based upon the writers' personal observations, the paper aims to identify the common features with respect to the way they perceived the exile experience.

Keywords: *Romanian linguistics, exile, diachronic, restitution, memory.*

Preliminarii

Exilul, privit ca spațiu al dezrădăcinării, al înstrăinării sau al împlinirii intelectuale este reprezentat, în spațiul românesc, după cum remarcă Chihăia [2007: 209], de un număr foarte mare de intelectuali¹, dar și de un număr impresionant de lucrări de tip memorialistic (jurnale, memorii), studii și volume de specialitate publicate în spațiul străin, semnate de personalități care au cunoscut experiența exilului. Mai mult decât atât, Ulici [1994: 9] aprecia, folosindu-se de date statistice, că România este țara sud-est-europeană cu cel mare număr de exilați: 50 au părăsit România între 1945-1949 și 200 au plecat din 1975 până în 1989.

Dacă referirile la literatura exilului s-au concretizat în numeroase cercetări despre statutul scriitorului în străinătate, specificul unei astfel de literaturi, caracterul ei memorialistic ș.a., activitatea de recuperare și de publicare a scrierilor lingviștilor români apărute peste hotare nu a fost studiată în profunzime și s-a materializat, în spațiul românesc, după cum observa Elena-Camelia Zăbavă [2020: 103]², mai ales în mențiunile semnalate de Iorgu Iordan

¹ Autorul nota că „exilul românesc este format mai ales din intelectuali. La noi, mai ales intelectualii au fost persecutați, au fost îngrădiți de țelurile lor și atunci exilul românesc numără mai mulți intelectuali”.

² Autoarea menționează, în articolul *Dincolo și dincoace de frontiere* (researchgate.net/profile/Carmen_Drbu/publication/339326744_FRONTIERE_SI_CONTACTEFenomene_locale-regionale_si_globale/links/5e4bcff3a6fdccd965af210d/FRONTIERE-SI-CONTACTEFenomene-locale-regionale-si-globale.pdf), de asemenea, și câteva conferințe tematice (de dată relativ recentă) pe această temă, precum „Diaspora științifică” (2008), „Diaspora în Cercetarea Științifică Românească și Învățământul Superior – Seminte de viitor – Seeds for the Future”.

în lucrarea *Istoria lingvisticii românești* [1978], în volumul *Portrete și evocări*, de Marius Sala [2013], în câteva conferințe tematicese în lucrarea recentă pe tema *lingvisticii de exil*³, semnată de Mihaela Secieru [2015: 10], lucrare care a avut ca scop „evidențierea în marginile posibilului a statutului științific al limbii române din ex-spațiul României din perspectiva unui proiect de înregistrare signalectică a contribuțiilor științifice ale cercetătorilor români din diaspora și din țară, dar și a celor străini care au publicat lucrări privitoare la limba română”. La acestea se adaugă și dicționarul lui Florin Manolescu [2010], dar și câteva lucrări de tip memorialistic, interviuri, care vor fi menționate pe parcursul lucrării.

Fără a avea pretenția de a epuiza toate aspectele ce vizează problematica exilului lingviștilor români, lucrarea de față își propune să prezinte un ansamblu reprezentativ de personalități ale exilului lingvistic românesc, prin surprinderea circumstanțelor istorice care au generat plecarea în străinătate, prin evidențierea ipostazelor care au guvernat direcțiile de cunoaștere în care s-au impus, prin inspectarea modului în care experiența exilului, ca efect al evadării dintr-un spațiu în care obstacolele politice și economice nu le-au permis să se manifeste și să se exprime liber i-a marcat, precum și maniera în care au fost receptați atât în străinătate, cât și în România. Recuperarea și sistematizarea eșantionului de lingviști români prin prisma aplicării preeminenței criteriului exilului (politic) are, de asemenea, în vedere, decuparea preocupărilor prin care aceștia s-au impus în domeniul limbii, deoarece cei mai mulți dintre ei au fost foarte productivi și s-au evidențiat și în zona literaturii sau a publicisticii⁴.

Lingviștii români și fenomenologia exilului. Cauzele exilului

Cei mai mulți dintre lingviștii români și-au început studiile în România, la universitățile din București, Cluj sau Iași, unde au avut privilegiul de a întâlni profesori iluștri, și, odată ce au trecut frontiera României, mulți dintre ei ca lectori de limba română, cariera științifică și didactică le-a fost marcată de interacțiunea cu alte nume celebre, unii dintre ei fiind în acea perioadă adevărați catalizatori ai activității lingvistice din Europa. *Gheorghe Caragață* i-a avut profesori pe Alexandru Philippide, Garabet Ibrăileanu, Giorge Pascu, Iorgu Iordan, Dumitru Găzdaru. După absolvirea facultății în România, și-a luat doctoratul în 1935 la Universitatea din Roma, a rămas lector de limba și literatura română în Italia, iar în 1945, când i-a expirat mandatul de lector, a hotărât să nu revină în țară. *Ion Popinceanu* a urmat studiile filologice la Universitatea din Cernăuți (1928-1933), după care a devenit asistent de limbă franceză la Academia de înalte studii comerciale, apoi lector la Universitatea din Leipzig (1943-1951). S-a stabilit în R.F.G. și a fost docent în lingvistică la universitățile din München și Erlangen. *Sever Pop* este absolvent al Facultății de

³ Termen propus de autoare, pe care l-am împrumutat și noi în titlul lucrării.

⁴ De exemplu, Sanda Galopenția a colaborat cu mai multe universități (Ithaca, New York; Nashville, Tennessee), precum și cu radiouri (Vocea Americii, Europa Liberă, BBC); Alexandru Ciorănescu a publicat în exil, timp de 40 de ani, peste cincizeci de studii de literatură română, studii de literatură franceză, italiană, spaniolă, studii de teorie literară ș.a – a se vedea Virgil Rațiu, *Exilul românesc*, în <https://rasunetul.ro/exilul-romanesec>.

Litere și Filozofie a Universității din Cluj (1923), a fost asistent universitar (1923-1928), lector de dialectologie (1929-1931), conferențiar de dialectologie (1931-1938) la Facultatea de Litere a Universității din Cluj. I-a avut profesori în România pe Sextil Pușcariu, Theodor Capidan, Nicolae Drăganu și colegi de facultate pe Emil Petrovici și Ștefan Pașca, iar în stagiile petrecute în străinătate a fost student al unor profesori de renume, precum Jules Gilliéron, Joseph Vendryes, Antoine Meillet ș.a. În 1941 a devenit director adjunct al Școlii Române din Roma (Accademia di Romania), iar în 1946 a fost rechemat în țară, dar a solicitat un concediu și a fost găzduit de sediul Școlii Române până în 1948, când a fost evacuat. A plecat apoi la Universitatea din Louvain, unde a predat cursuri de dialectologie romanică și a organizat primul congres internațional de dialectologie generală (1960). *Victor Buescu* a absolvit Facultatea de Litere din București, apoi, în 1938, devine asistent universitar, iar din 1943 este lector de română în Lisabona. *N. I. Herescu* a absolvit Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, secția limbi clasice, apoi a devenit titular al Catedrei de limba și literatura latină a universității bucureștene. În 1944 a părăsit România și a ajuns mai întâi în Portugalia, apoi în Franța, unde s-a stabilit definitiv. *Gheorghe Caragiani* a terminat Facultatea de Filologie a Universității din București în 1963; din 1970 a fost lector la Universitatea de studii din Neapole, după care s-a titularizat prin concurs lector, conferențiar, profesor, până în momentul pensionării. A fost refugiat politic începând cu anul 1976. *Alexandru Ciorănescu* i-a avut profesori pe Ovid Densusianu și pe Nicolae Iorga, a obținut doctoratul la Sorbona (1935), a fost lector de literatură română la Lyon (1939-1940), iar din 1946 a avut statutul de exilat în Tenerife și și-a desfășurat activitatea la Universitatea din Laguna. *Ioan Guția* a absolvit Facultatea de Litere a universității clujene, apoi, la sfârșitul anului 1941, după ce și-a luat a doua licență în Italia, a devenit, prin concurs, membru al Școlii Române din Roma. *Dumitru Găzdarua* urmat Facultatea de Litere și Filozofie a Universității Mihăilene din Iași, după care a fost asistentul profesorului Alexandru Philippide (1924-1928). A plecat apoi în Germania, unde a devenit asistentul profesorului Leo Spitzer (1928). A vizitat centre de studii importante din Roma, Veneția, Berlin, Heidelberg, Frankfurt, Paris, Viena ș.a. A părăsit definitiv țara în 1941, a lucrat între 1942-1946 la Institutul de Filologie Romanică din Roma, după care s-a stabilit definitiv la Buenos Aires, unde s-a și stins din viață în anul 1991. *Alexandru Niculescu* a desfășurat o bogată activitate universitară, pe parcursul a 52 de ani; a absolvit Facultatea de Filologie a Universității din București, a urmat stagii la Berlin, Viena, Padova, unde a întâlnit personalități științifice de notorietate precum Gianfranco Folena, Carlo Tagliavini, Giambattista Pellegrini, Giacomo Devoto, Gheorghe Caragață, R. Jakobson etc. și unde a avut posibilitatea de a fi membru al „Societății Lingvistice de Italiană”, condusă de Tullio de Mauro. A fost pe rând profesor invitat la Universitatea din Viena (1963-1965), profesor asociat la Universitatea din Padova (1966-1971), iar din 1983 s-a stabilit în Franța, la Paris. *Eugen Lozovana* absolvit Facultatea de Litere a Universității din București (1947-1950), apoi a plecat în Austria, iar din 1951 a

trăit la Paris. A urmat studii de italiană și de lingvistică generală la Sorbona și la Facultatea de Litere din Strasbourg, devenind licențiat cu teza *Le sarde, les dialectes italiens méridionaux et le roumain – Étude comparative des concordances*. Sanda Galopenția a urmat Facultatea de Filologie a Universității din București, iar din 1980 s-a stabilit în SUA, unde a funcționat ca profesor titular la Departamentul de studii franceze al Brown University din Providence, Rhode Island și a predat discipline precum pragmatică literară, istoria limbii franceze, teatru francez [Jela, 2016]. Maria Manoliu-Manea a fost licențiată a Facultății de Litere a Universității din București, iar din 1978 a obținut azil politic în SUA, ocupând poziția de titular la departamentul de franceză și italiană al Universității California.

Descrierea cauzelor acestui mod de existență impus sau voit presupune în primul rând referirea la semantismului termenului *exil*, care a cunoscut în timp accepții diferite, mai ales prin raportarea la alte sinonime referitoare la înstrăinare (*exil literar, exil interior, emigrare, diasporă, apartitism* etc.). În ceea ce privește dimensiunea exilului cunoscut lingviștilor români, vom accepta semnificația termenului din modernitate, așa cum a fost perceput în Europa Centrală și de Est, în secolul XX: „exilul a însemnat de obicei părăsirea din motivație proprie sau uneori forțată a țării natale sau a locului obișnuit de rezidență, din cauza unei amenințări – cum ar fi arestul iminent, condamnarea, munca silnică sau chiar exterminarea – la adresa libertății personale sau a supraviețuirii demne. Plecarea rămânea ireversibilă pentru o perioadă de timp nedeterminată.” [apud Eichel, 2020] Relativ la cauzele exilului lingviștilor români, acestea au fost determinate, în principal, de rațiuni politice, sociale, culturale, iar asumarea acestui statut i-a apropiat spiritual și a dobândit rezonanțe personale, după cum observa reputatul filolog clasicist N. I. Herescu într-un fragment din „ficțiunea autobiografică” semnată sub pseudonimul Ch. Severin, în care descrie psihologia celor aflați în exil: „Exilații nu sunt chiar atât de ușor de suportat, în caz că nu ar fi atrași să trăiască împreună cu alții. Oricât ar fi de diferiți între ei, faptul că sunt exilați este trăsătura care îi apropie și îi face să semene ca frații.” [apud Gelep, 2015].

Motivele cunoscute ale migrărilor lingviștilor români, care s-au constituit și în impulsuri pentru stabilirea definitivă în alte țări au fost în cele mai multe cazuri legate de lipsa libertății de exprimare, urmărirea politică, presiunea exercitată în domeniul cultural, care viza interdicțiile legate de publicare, cenzură sau alte motive, de natură personală. Într-un interviu acordat Doinei Jela, Sanda Galopenția mărturisea, descriind contextul anilor '80, că momentul decisiv pentru stabilirea viitorului ei în afara frontierelor României a fost refuzul constant al autorităților de a participa la manifestări științifice organizate în străinătate: „În 1980 am ajuns la concluzia că orice aș face [în RSR] este barat, iar eu sunt, de fapt, inutilă. Pentru cercetarea lingvistică era un timp foarte greu, la orizont se configurau niște lucruri grave. Primisem atunci o invitație la un congres la Amsterdam, unde se discuta despre metode generative în studierea limbii române, organizat de Sorin Alexandrescu. Mai primisem până la acea data invitații din străinătate, dar nu le dădeam curs; mă autocenzuram, știam că e inutil să cer

aprobare. Pentru plecarea la Amsterdam am făcut cerere la care mi s-a răspuns că eu nu pot participa la congres, dar lucrarea mea da, merge, s-o dau unui coleg s-o prezinte acolo. Atunci am hotărât să plec definitiv din România.” [Jela, 2016]

Opțiunea lingviștilor români în materie de spațiu pentru continuarea activității științifice și didactice a fost diferită. Dacă în opinia lui Florin Manolescu, Spania a reprezentat unul din centrele de refugiere pentru scriitori, fiind, „singura țară din Europa în care, în acea vreme, exilații își recunoșteau deschis opțiunea fascistă și erau încetățeniți fără probleme” [Manolescu, 2010: 29], Italia a fost frecvent alegerea lingviștilor în materie de exil. Dacă despre Gheorghe Caragață, Lorenzo Rezi afirma că a fost lingvistul român care „a ținut sus flacăra romanisticii în Italia vreme de mai bine de trei decenii” [apud Dănilă, 2007], pentru Eugeniu Coșeriu, Italia a marcat decisiv gândirea, „a schimbat perspectiva românească într-o perspectivă universală, nu numai datorită universalității și tradiției culturii italiene, ci și datorită faptului că, trecând de la o perspectivă la alta, mi-am dat seama de multitudinea perspectivelor posibile. [...] în al doilea rând, Italia mi-a deschis ochii asupra vecinilor noștri”. Pentru Eugen Lozovan, Danemarca este țara care l-a adoptat, fără a-i modifica profilul identitar: „Această țară – cea mai puțin imperialistă decât toate - mi-a permis, chiar m-a încurajat, să rămân român. Nici un moment nu am fost în pericol de a-mi pierde identitatea” [Manolescu, 2010: 469]. Începând din 1957 a fost, pe rând, asistent, lector și profesor la Institutul de Romanistică al Universității din Copenhaga, Danemarca, iar în 1967 obține cetățenia daneză.

Cronologia lingvisticii românești de exil

Descrierea fenomenului exilului românesc (mai ales a celui literar) a generat sistematizări fundamentate mai ales pe criteriul politic. Astfel, Ion Simuț [2008: 10] identifică trei perioade bine delimitate: 1. exilul din 1941 până la sfârșitul anului 1947, când granițele se închid sever și ermetic; 2. blocajul aproape total al exilului în perioada 1948-1964; 3. exilul progresiv crescut în perioada Ceaușescu, declanșat semnificativ după 1971 și intensificat în anii 1980. Pentru Florin Manolescu, există trei „valuri” de emigrări impuse politic: primul, între anii 1940-1950, prin schimbările politice generate de evenimente precum înfrângerea mișcării legionare din 1941, instaurarea regimului mareșalului Antonescu, abdicarea regelui Mihai și anunțarea sovietizării țării în urma stabilirii guvernului impus de Moscova; al doilea val, între 1960 și 1970, în care nu se mai poate vorbi de existența unei „grupări din exil”, nici de o identitate de grup, ci de personalități „cu niște convingeri etice, literare și estetice puternic individualizate”⁵; exodul din anii '80, motivat politic și cultural, deoarece în România această perioadă de nesiguranță era dominată de manipulare, umilire, sărăcie, dispreț față toate păturile sociale.

⁵ Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 30. Perioada în discuție este numită de Anca Stângaciu, în *Securitatea și exilul intelectualilor din România*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2019, „exilul secund”, o formă mai blândă a exilului.

Presiunea exercitată de noua ideologie comunistă îi va determina pe mulți lingviști să aleagă calea exilului, fie în perioada de început, după înfrângerea mișcării legionare (1941-1942), fie între 1945-1947, când noile idei încep să se propage. Acestor perioade le sunt asimilate nume precum: Gheorghe Caragață, Alexandru Ciorănescu, Eugeniu Coșeriu, Ioan Guția, Ion Popinceanu, Alexandru Ciorănescu ș.a. Vom asista apoi la măsuri drastice luate de sistem, concretizate în arestări, lipsa accesului la informații, cenzură, perioadă descrisă de Ion Simuț ca una în care „lipsa legăturilor de orice fel cu Occidentul creează un adevărat marasm cultural. E un eveniment senzațional când scriitorii pot ieși din țară, și această îngăduință le este acordată numai celor care prezintă deplină încredere: oportuniștii și propagandiștii regimului comunist care nu aveau de ce să rămână în străinătate”.

Ultima perioadă este marcată de două tipuri de atitudini: în 1965-1970, perioadă caracterizată de Sanda Galopenția ca „ani ai nădejdelor (1960) și ai îndoielilor (1970)”, când asistăm la o oarecare relaxare a măsurilor de control, ca rezultat al deschiderii politice și culturale, urmată de anii 1971-1989, când se accentuează dictatura comunistă și predomină cenzura, amenințarea, frica.

Pe tot parcursul acestor perioade, trauma identitară, revolta unor lingviștilor români exilați au luat frecvent forma publică, directă sau mascată, a luptei prin intermediul cuvintelor. De exemplu, Gheorghe Caragață publică în 1958, în spirit de frondă la adresa tezei promovate în spațiul sovietic referitoare la existența limbii moldovenești, în limba italiană, broșura *Câteva documente cu privire la unitatea limbii române*. Ion Popinceanu își susține în 1967 lucrarea de abilitare la Universitatea din Erlangen, intitulată *Religion, Glaube und Aberglaube in der rumänischen Sprache* în care tratează, în ultimul capitol, situația românilor de dincolo de granițele României. Eugen Lozovan a făcut referiri la contactele pe le-au avut românii din exil cu R.S.R. în rubrici apărute în cadrul unor reviste, precum: *Varietăți colaboraționiste, Cronica bagajăcului* (1968), folosind pseudonime diferite.

Sentimentul exilului resimțit de permanență de lingviștii români care activau în alte spații culturale a îmbrăcat forme ce oscilau între dorul de sufletul românesc, dorința de integrare în noul mediu și reîntoarcere în țară, iar acestea cunoașteau forme diferite de exprimare. Chiar dacă s-au integrat bine și au fost apreciați în țările gazdă, legătura sentimentală cu țara era evocată frecvent în corespondență, în memorii, în însemnări de tip confesiv, în interviuri sau în discursul public⁶. Iată cum își construiește portretul Alexandru Niculescu în lucrarea monografică: „Am fost un pasionat profesor universitar, în țară, dar și în permanentă extraneitate; am fost însă într-un continuu provizorat în timp și spațiu. Un rătăcitor (sau un rătăcit în lumea asta)” [Niculescu, 2010: 379]. Pentru N.I. Herescu, crezul mărturisit pe care îl regăsim în cele mai multe articole

⁶ Pentru observații referitoare la statutul cercetătorului în exil, a se vedea corespondența lui Dimitrie Găzdaru cu George Ivănescu, în Eugen Munteanu, *Dimitrie Găzdaru către George Ivănescu – epistolar inedit*, <https://romanaliterara.com/2020/03/dimitrie-gazdaru-catre-g-ivanescu-epistolar-inedit/>.

publicate de acesta în exil este cuprins, după cum nota Florin Manolescu, în cuvintele *Habeas animam!* (*Fii stăpân pe sufletul tău!*).

Abuzurile ideologice după instalarea regimului comunist în România nu se limitau doar la restricționarea actului de creație, acceptarea unor neajunsuri, ci scoteau în evidență condițiile drastice ale exilului și riscurile la care aceștia erau expuși, iar acestea includeau deposedarea materială, intimidarea directă și chiar moartea. De exemplu, lui Sever Pop i se retrage cetățenia română, i se confiscă toate bunurile sau sunt distruse. Într-o scrisoare din 1946 adresată unui prieten, marele lingvist relatează, „vestea foarte tristă” cauzată de pierderea unor materiale științifice: „volumul III [al Atlasului Lingvistic Român], mare și colorat, precum și un volum de texte dialectale din toată țara, au fost distruse de un incendiu petrecut în iulie la Tipografia Unirea din Brașov, împreună cu toată hârtia Atlasului. Hărțile reprezentau mai mult de jumătate din volumul III (75 de hărți mari și peste 200 de hărți colorate) al Atlasului, redactate fiind și corectate de două ori înainte de venirea mea aici. Mă întreb dacă n-au fost distruse fiindcă cuprindeau regiunile din răsărit!!!”.

„Apogeul exilului” l-a reprezentat însă, în opinia lui Neagu Basarab [2010: 7], N.I. Herescu, persoana care, din cauza agresiunilor instrumentate de regimul comunist, a pierdut de două ori bunurile: prima dată, în aeroportul german, când avionul militar cu care a părăsit România a fost bombardat, fapt consemnat de Mircea Eliade în necrologul conceput la adresa lui Herescu. A doua oară, s-a întâmplat în drum spre Paris, când desfășura o activitate politică anticomunistă, sub coordonarea Generalului Rădulescu, Grigore Gafencu și Mihai Fărcașanu. Mircea Eliade consemnează faptul că „în trenul spre Paris, geamantanele cu ultimele achiziții, haine, însemnări, manuscrise ale lui Herescu sunt rătăcite încă o dată pentru ca drumul de proscris al latinistului să se defininească parcă, de la bun început, emblematic... A acceptat și această pierdere, bărbătește, ridicând din umeri și zâmbind.” Mai mult decât atât, tot sub semnul abuzurilor sistemului comunist și al atitudinii sale combative împotriva sistemului ar sta și moartea sa, „într-un dubios accident de circulație, fiind strivit de un camion”, la puțin timp după apariția romanului tradus din franceză *Agonie sans mort*, semnat sub pseudonimul Ch. Severin, care surprindea, după cum menționa Radu Gyr „calvarul intelectualilor români refugiați în țările Occidentului, indisponând astfel autoritățile de resort ostile acestui nefericit exod.”

Direcții de cercetare ale lingviștilor români din exil

Realizările culturale ale exilului sunt numeroase, domeniile în care au activat acoperă toate compartimentele limbii, iar distincțiile obținute evidențiază prestigiul internațional și național de care aceștia s-au bucurat⁷. Ca trăsătură specifică exilului lingvistic românesc, atât în activitatea științifică, cât și în corespondențe, reținem pe de o parte bilingvismul, plurilingvismul și, pe de altă

⁷ Exemplificarea noastră va fi minimă, iar selecția va cuprinde contribuțiile reprezentative. Pentru alte detalii bibliografice, a se vedea Florin Manolescu, *op. cit.*, Mihaela Secrieru, *op. cit.*

parte, păstrarea legăturii cu țara și cultura românească prin preocupările și temele de cercetare. Acestea vizau compartimente diferite ale limbii: **etimologia**: Alexandru Ciorănescu, unul dintre reprezentanții emigranților timpurii, a publicat, în șapte fascicule, în perioada 1958-1959, în seria „Biblioteca Filologică”, „cel mai bun dicționar etimologic român”, *Diccionario Etimológico Rumano* [2001]; **istoria limbii**: Victor Buescu publică în limba română *Sarmisegetuza în toponimia daco-romană* (1948), *Supraviețuirea română a latinei* (1949), *Trei aspecte române ale lui Ovidiu* (1959), *Ecouri mediteraniene în lexicul românesc* (1970), dar publică și studii în portugheză și franceză [Turculescu, 2008]; Gheorghe Caragață – *Sul romeno „dunăre”* (1970); **morfologia**: teza de doctorat a lui Gheorghe Caragață: *Plurale (românești și italienești) în -ora*, coordonată de Giulio Bertoni; **lexicologia**: Ioan Guția s-a făcut remarcat prin studiile dedicate limbii și literaturii italiene, publicate în diferite reviste („Convivium”, „Lingua nostra” ș.a.), dar volumul care l-a consacrat a fost *Linguaggio di Ungaretti*, apărut la Florența (1959). Direcțiile de cercetare pe care le aprofundează sunt în direcția lexicologiei, impactul cuvintelor noi în limba italiană [Oprîșan, 2000: 279-347], **dialectologia**: Gheorghe Caragiani – *La subordinazione circostanziale ipotetica nella frase del dialetto aromeno (macedoromeno)* (Napoli, 1982), *Studii aromâne* (1999), *Studi linguistici sull'aromeno (Clusium, 2002)*; Sever Pop organizează primul congres de dialectologie generală și colaborează cu articole în *Revista portuguesa de filologia, Romance Philology, La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques* (Louvain, 1950), „este prima cercetare critică a tuturor inițiativelor, lucrărilor, teoriilor și metodelor în materie de dialectologie” [Mocanu, 2011]; Gheorghe Carageani publică prima monografie sintactică a dialectului aromân; **onomastica și toponimia**: Eugen Lozovan a participat la congrese de onomastică în 1955 (Salamanca), 1958 (München), 1961 (Firenze), 1963 (Amsterdam); publică lucrări în limba franceză – *Unité et dislocation de la Roumanie orientale, L'atlas linguistique de la langue «moldave», Le partage politique de l'Europe et la scission linguistique. Les tendances actuelles de la langue roumaine*, în *Buletinul Bibliotecii Române*, II, 1954, pp. 21-38, *La toponymie roumaine dans les cartes et les portulans italiens*, în *Revue Internationale d'Onomastique*, 17, 1965, 1, pp. 49-60; **fonetica și ortografia**: Ion Popinceanu publică *Problema ortografiei române*, New York (1960), Octavian Nandriș susține teza de doctorat la Paris, în 1947: *Diphthongues, triphthongues et quadriphthongues en roumain*; **sintaxă**: vasta activitate științifică a Sandei Galopenția numără studii publicate la edituri de prestigiu din SUA, Franța, Italia, Belgia, Spania ș.a., între care regăsim și contribuții în domeniul limbii: *Sintaxa transformățională a limbii române* (1968 – în colaborare cu Emanuel Vasiliu), *Current Trends in Romanian Linguistics* (1978 – în colaborare cu Alexandru Rosetti).

Unii dintre ei au acoperit mai multe orizonturi de specialitate din domeniul limbii: Dumitru Găzdaru a publicat peste 385 de lucrări, care acoperă domenii diferite, precum: **istoria limbii literare**: *Contribuții privind originea, limba și influența Mitropolitului Dosoftei* (Iași), *Modelul italian al Gramaticii lui Văcărescu* (1936), **morfologie**: *Privilegio del acusativo o sincretismo de os casos en español* (Madrid, 1969), **etimologie**: *Datos nuevos para viejas etimologias balcanicas* (Roma,

1966), **lexicologie** (impactul cuvintelor noi în limba italiană): *Soria del nome Dracula e di altre parole d'oggi* (Roma, 1976), *Contatti interlinguistici e mass media* (1981), **dialectologie** (termenul *cucuruș* în limba română și în alte limbi din Europa Centrală și Orientală), **sintaxă** (observații asupra negației în limba română). Maria Manoliu-Manea publică lucrări în domeniul **morfosintaxei române și romanice**: *Gramatica comparată a limbilor romanice*, București, 1971; **semanticii, pragmaticii**: *Gramatică, pragmasemantică și discurs – București, 1993*; **lingvistică istorică**: *Introducere în lingvistică romanică* (în colaborare cu Iorgu Iordan – tradusă în limba italiană de A. Limentani și Lorenzi-Angioni, Padova, 1974), *Structuralismul lingvistic* (București, 1973, tradusă în limba spaniolă, 1978). Alexandru Niculescu publică studii în domeniul **foneticii**: *Le déplacement régressif de l'accent dans la langue roumaine* (în *Études romanes*, Lund, Suedia, 2, 1969, pp. 157-165); **istoriei limbii**: *La latinité du roumain. Un essai de chronologie relative du phonétisme*, în *Logos Semantikos. Studia linguistica in honorem Eugeniu Coșeriu*, vol. 5, Madrid, Berlin, 1981, pp. 323-337; *L'altra latinità. Storia linguistica del romeno tra Oriente e Occidente* (vol. îngrijit de Alvaro Barbierii, Dan Octavian Cepraga și Roberto Scagno, Verona, 2007).

Memoria exilului românesc a fost profund marcată de un reprezentant cu totul aparte, cel despre care Iorgu Iordan [1978: 257-261] afirma că „studiile sale, extrem de numeroase, abordează aproape toate sectoarele și domeniile lingvisticii. Multe tratează probleme de lingvistică generală, în sensul de istorie a limbajului, dar și de istorie a lingvisticii, căci și acestea sunt privite, de obicei, tot din punct de vedere oarecum filozofic”. Numit de Matilda Caragiu-Marioțeanu „titan al științelor limbii”, Eugeniu Coșeriu a urmat studiile universitare de filologie română, slavistică, filosofie și drept la Iași (1939-1940)⁸, a plecat din România la 19 ani, după care a fost bursier la Roma, a obținut licența în 1944 în filologie și în 1949 în filozofie. A predat lingvistică generală, romanistică și hispanistică în Uruguay, fiind, după cum menționa Coșeriu, „țara care i-a dat o identitate civilă” [Manolescu, 2010: 204]. A fost apoi profesor invitat în Portugalia (1960-1961) și profesor asociat la Universitatea din Strasburg (1972-1973, 1977-1978). Domeniul în care a fost „cel mai bun cunoscător” a fost lingvistica, după cum observa Iorgu Iordan: „iscoditorul lingvist care a descoperit (și a dovedit) destul de des că diverse «noutăți» ale lingvisticii moderne sunt cam... vechi, cronologic vorbind”. [Iordan, 1978: 258] A făcut parte din mica garnizoană italiană și a fost urmărit de Securitate, având numele de cod „Filologul”.

Aprecierile în plan internațional și din partea compatrioților s-au concretizat în numeroase traduceri ale operei sale. De exemplu, *Lección de lingvistică generală* a apărut pentru prima dată în limba italiană (1973), apoi au mai apărut două ediții, în limba spaniolă (1981 și 1999), dar și traduceri, în japoneză (1979), în portugheză (1980), în germană (1988), în bulgară (1990), în limba română (2000).

⁸ Referindu-se la această perioadă din viață, Eugeniu Coșeriu s-a autocaracterizat, într-un interviu acordat lui Kabatek și Murguia, 1997, p. 22, ca „student cu sentimente patriotice și naționaliste”, fără să menționeze alte detalii legate de posibila aderare la dreapta naționalistă. Pentru detalii, a se vedea Lorenzo Renzi, *De la Mihăileni spre lume*, în „Limba română”, nr. 6, 2014, <http://limbaromana.md/index.php?go=articole&cn=3063>.

Mulți dintre lingviști au fost membri fondatori ai unor organizații în exil, redactori și editori ai unor publicații periodice, cu scopul de „a decide asupra identității culturale a românilor, de a intermedia între cultura română și cea a țării-gazdă, de a fi pentru exilați foruri ale întâlnirii și schimbului de idei” [Manolescu, 2010: 9]. Cele mai multe dintre ele au avut o forță mare de propagare, iar acestea au acoperit toată perioada exilului. De exemplu, N. I. Herescu a predat limba latină la Universitatea din Lisabona, apoi s-a stabilit în Franța, unde a colaborat cu Mircea Eliade⁹ la editarea primei reviste literare a exilului românesc: *Luceafărul* (1948-1949) și a revistei *Uniunea română* (1948-1950). Alexandru Niculescu a avut posibilitatea de a fi membru al „Societății Lingvistice de Italiană”, condusă de Tullio de Mauro, Ioan Guția a fost membru al Școlii Române din Roma. Sanda Galopenția a făcut parte din asociații importante, unde a ocupat funcții înalte: președinte al *Romanian Studies Association of America* (1990–1991), vicepreședinte al Societății de Lingvistică din România (1978–1979), membru al Societății de Lingvistică din România (1971–1978), membru al Academiei Româno-Americane de Arte și Științe, al *Romanian Group for Semiotics* (1976–1979), al *Société de linguistique romane* (din 1998) ș.a. [Manolescu, 2010: 45-56].

Concluzii

Recuperarea mărturiilor unei perioade istorice dominate de reguli absurde și punerea în circuitul valorilor românești a operelor lingviștilor români care au trăit în exil a devenit preocupare constantă a cercetătorilor români din ultimii ani. Analiza materialului biografic și evenimential a celor care și-au asumat statutul de exilat a evidențiat, dincolo de trăirea personală, existența mai multor puncte comune. Unul dintre ele se referă la faptul că înstrăinarea voită sau forțată de locul natal, aparenta izolare socio-culturală în spații lingvistice diferite nu a fost resimțită ca un abandon al culturii de origine, ci a fost o mărturie a apartenenței la o matrice spirituală, mărturisită și asumată, după cum nota N.I. Herescu: „Menirea emigrației este de a conserva o părticică din ființa neamului în stadiul pur, nealterată, neîntinată de cotropitori. Țelul ei este de a ajuta la eliberarea patriei de sub stăpânirea vrăjmașilor, scăpând-o astfel de la o pieire lentă și sigură... Fiecare exilat este, în micul sau marele lui cerc, un misionar.” [Neagu Barasarab, 2010: 7]. Această constantă, pe care o regăsim în profilurile lingviștilor români care au trăit în exil, ca manifestarea sentimentului național resimțit permanent de aceștia, i-a determinat să continue și să dezvolte teme de cercetare cu specific românesc, care s-au concretizat în publicații apărute dincolo de frontierele României, care s-au bucurat de apreciere în țările de adopție și de numeroase distincții internaționale.

⁹ Despre care se știe că a lucrat în 1940 în serviciul diplomatic, apoi a activat pentru mareșalul Ion Antonescu la Londra, apoi din 1941 până în 1944, la Lisabona.

BIBLIOGRAFIE

- Chihaiia, 2007: Pavel Chihaiia, *Scrieri din țară și din exil*, vol. III, București, Editura Paideia, 2007.
- Dănilă, 2007: Ioan Dănilă, *Romanitate, românitate, romanistică, în cazul Gheorghe Caragață. Omagiu la centenar*, 2007, disponibil la adresa: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A23728/pdf>
- Dărăbuș & Zăbavă, 2020: Carmen Dărăbuș și Elena-Camelia Zăbavă (coord.), *Frontiere și contacte: fenomene locale, regionale și globale*, Craiova, Editura Aius, 2020, disponibil la adresa: researchgate.net/profile/Carmen_Drbu/publication/339326744_FRONTIERE_SI_CONTACTEFenomene_locale_regionale_si_globale/links/5e4bcff3a6fdccd965af210d/FRONTIERE-SI-CONTACTEFenomene-locale-regionale-si-globale.pdf
- DELR, 2001: *Dicționarul etimologic al limbii române*, tradus în limba română de Tudora Șandru Mehedinți, Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum, 2001.
- Eichel, 2020: Roxana Eichel, *Critica regăsirii. Matei Călinescu, Virgil Nemoianu și Toma Pavel – dialogul contextelor românești transnaționale*, București, Editura Humanitas, 2020, disponibil la adresa: https://books.google.ro/books/about/Critica_regasirii.html?id=n9DQDwAAQBAJ&redir_esc=y.
- Gelep, 2015: Cristina Gelep, *Agonie fără moarte – un roman al exilului și al inbirii*, în „Mozaicul”, nr. 7-8/2015, p. 8, disponibil la adresa: https://revista-mozaicul.ro/wp-content/uploads/2016/12/Mozaicul_7-8_2015.pdf.
- Iordan, 1978: Iorgu Iordan, *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Jela, 2016: Doina Jela, *Interviu Sanda Galopenția: Istoria orală are o destinație publică*, disponibil la adresa: <https://www.lapunkt.ro/2016/12/interviu-sanda-galopenția-istoria-orală-are-o-destinație-publică/>
- Manolescu, 2010: Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc (1945-1989)*, București, Editura Compania, 2010.
- Mocanu, 2011: Nicolae Mocanu, *Sever Pop (1901-1961)*, „Limba română”, nr.4/2011, pp. 460-464, disponibil la adresa: <https://www.lingv.ro/LR-4-2011.pdf>.
- Munteanu, 2020: Eugen Munteanu, *Dimitrie Găzdaru către George Ivănescu – epistolar inedit*, în „România literară”, nr. 8/2020, disponibil la adresa: <https://romanaliterara.com/2020/03/dimitrie-gazdaru-catre-g-ivanescu-epistolar-inedit/>
- Neagu Basarab, 2010: Mihai Neagu Basarab, *N. Herescu – Exilatul absolut (II)*, în „Jurnalul literar”, serie nouă, an XXI, nr. 19-24, octombrie-decembrie 2010, p. 7, disponibil la adresa: http://jurnalul-literar.ro/archive/jl_oct_dec_2010.pdf.
- Niculescu, 2010: Alexandru Niculescu, *Peregrinări universitare europene – și nu numai*, București, Editura Logos, 2010, p. 378-379.
- Oprîșan, 2000: I. Oprîșan, *O radiografie a exilului românesc. Corespondență emisă și primită de Grigore Nandriș 1946-1967*, Ediție îngrijită și prefațată de I. Oprîșan, București, Editura Vestala, 2000, p. 279-347.
- Rațiu, 2019: Virgil Rațiu, *Exilul românesc*, în „Răsunetul”, septembrie-decembrie 2019, disponibil la adresa: <http://www.rasunetul.ro/exilul-romanesc>
- Renzi, 2014: Lorenzo Renzi, *De la Mihăileni spre lume*, în „Limba română”, nr. 6, 2014, disponibil la adresa: <http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=3063>.
- Sala, 2011: Marius Sala, *Centenar: Alexandru Ciorănescu (1911-1999)*, în „Limba română”, nr.4/2011, pp. 457-458, disponibil la adresa: <https://www.lingv.ro/LR-4-2011.pdf>
- Sala, 2013: Marius Sala, *Portrete și evocări*, Timișoara, Editura David Press Print, 2013.
- Secieru, 2015: Mihaela Secieru, *Carta albă a lingvisticii românești în ex-spațiul României*, Ploiești, Editura Universității Petrol-Gaze din Ploiești, 2015, p. 10.
- Simuț, 2008: Ion Simuț, *Cronologia exilului literar postbelic*, în „România literară”, nr. 23, 2008.
- Stângaciu, 2019: Anca Stângaciu în *Securitatea și exilul intelectualilor din România*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019.

- Turculescu, 2008: Vasile Turculescu, *Victor Buescu se întoarce acasă...*, în „Academia Bârlădeană”, Anul XV, 3 (32), Trim. III, 2008, pp. 6-7, disponibil la adresa: <http://www.academiabarladeana.ro/Arhiva/revista/acad32.pdf>.
- Ulici, 1994: Laurențiu Ulici, *Avatarii lui Ovidiu. Observații statistice despre exilul literar românesc*, în „Luceafărul”, nr. 5/1994.